

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

10/202

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

10/2024

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2024, № 10, oktabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuznichen Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori, dotsent

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Rajabov D.Z., Ro'zmetova S.A.	Dostonlarda asrandi farzand tarbiyalash motivi	121
Turopova P.Sh.	Badiyyatda shoira mahorati	124
Ruziyeva D.N.	The image of father in the world literature	129
Mashrapova G.A.	Xalq inonchlarida safar motivi	133
Karimova Sh.K.	Ingliz va o'zbek she'riyatida parallel qurilma va teskari parallelizmning vazifalari	138
Israilov G'.B.	Sakkokiy g'azaliyotida majoziy tasvir va badiiyat	143
“NAVOIY GULSHANI”		
Ibotova M.O.	Chun kamoli ma'rifat kasb o'ldi, ne nuqson o'lum...	215
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Баходиров Б.Б.	Глобаллашув жараёнида ижтимоий сиёсат тенденциялар ва акторларнинг шаклланиши ҳамда аҳамияти	151
Murtalibova M.M.	Yaqin sharq mintaqasi: stratyegik ahamiyati, gyeosiyosati va zamonaviy xavfsizlikni ta'minlashning dolzarb muammolari	156
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Холов В.Ю.	Ўзбекистонда совет қатағон сиёсати инглиз матбуоти нигоҳида	163
Жуманазаров Х.С.	Миллий тиб тизимида даволаш анъаналари (1867-1917 йиллар)	169
Sirojov O.S., Sirojov Q.O.	Fashizmga qarshi urush yillarida buxoro sanoati (1941-1945-yillar)	174
Jumaeva N.A.	Buxoro vohasi dehqonchilik an'analari tarixidan (XIX asr oxiri-XX asr boshlari)	181
Boltayev B.B.	Maktab muzeylarining ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rni (Buxoro viloyati misolida)	186
Utayeva F.X., Sharipova P.Q.	Buxoro viloyati iqtisodini rivojlantirishda yengil sanoatning o'rni	191
Axmedov S.B.	“Matlayi sa'dayn”dagi temuriylarning diniy munosabatlarga oid siyosati bilan bog'liq ma'lumotlar tahlili	197
Babayarova Sh.Sh.	Hofiz tanish buxoriyning “abdullanoma”(“sharafnomayi shohiy”) asari Buxoro xonligi tarixini o'rganishda muhim manba	202
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGY *** ПЕДАГОГИКА		
O'ktamov M.O'.	Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining axborot kompetentligining mazmuni va mohiyati	206
O'ktamov M.O'.	Pedagogika otm talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirishning metodologik asoslari	211

BUXORO VOHASI DEHQONCHILIK AN`ANALARI TARIXIDAN (XIX asr oxiri-XX asr boshlari)

Jumaeva Nilufar Axmatovna,

Buxoro davlat univversiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Buxoro vohasi ziroatchilarning Quyi Zarafshonning murakkab tabiiy sharoitida ham jahon ziroatchilik madaniyatiga o'ziga xos munosib hissa qo'shganligi, ming yillar davomida yerga ishlov berish, ekin ekib mo'l hosil olishning o'ziga xos usullari va tadbirlari, og'ir sharoitlarga qaramay o'zlarining asriy tajribalari asosida an'anaviy dehqonchilik usullari yordamida mo'l - ko'l hosil yetishtirishga muvaffaq bo'lganliklari va u bilan bog'liq tadbirlari, dehqonchilik an'alarining o'ziga xos usullari manbalar va dala ma'lumotlari asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Paykal, tegirmon, mo'ndi, mola, go'ja, to'g'on, belkurak, ketmon, yaxob, yagona, to'pcha, chopiq, oq jo'xori.

ИЗ ИСТОРИИ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ БУХАРСКОГО ОАЗИСА В КОНЦЕ XIX – нач. XX вв

Аннотация. В статье земледельцы Бухарского оазиса даже в сложных природных условиях Нижнего Зарафшана внесли достойный вклад в мировую земледельческую культуру, уникальными на протяжении тысячелетий методами и мерами обработки земли, посадки сельскохозяйственных культур и получения обильного урожая. урожай, несмотря на тяжелые условия. Основываясь на многовековом опыте, им удалось вырастить обильные урожаи с помощью традиционных методов земледелия и связанных с ними мероприятий, на основе источников и полевых данных будут проанализированы уникальные методы земледельческих традиций.

Ключевые слова: Пайкал, мельница, мунди, мола, плотина, лопата, мотыга, яхоб, ягана, сфера, белая кукуруза.

FROM THE HISTORY OF FARMING TRADITIONS OF THE BUKHARA OASIS (late 19th-early 20th century)

Abstract. In the article, the farmers of the Bukhara oasis have made a worthy contribution to the world agricultural culture even in the complex natural conditions of Lower Zarafshan, the unique methods and measures of tilling the land for thousands of years, planting crops and obtaining a bountiful harvest, despite the difficult conditions. Based on their centuries-old experience, they managed to grow abundant crops with the help of traditional farming methods and related activities, the unique methods of farming traditions are analyzed based on sources and field data.

Keywords: Paykal, mill, mundi, mola, dam, shovel, hoe, yakhib, sole, sphere, choppyer, white dats.

Kirish. XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida Buxoro vohasida dehqonchilik madaniyatining o'ziga xos an'analari yuzaga kelgan. Bu an'analar, avvalambor, dehqonchilik texnikasi va mehnat qurollari bilan bog'liq bo'lgan. Buxoro vohasi aholisi yer – suvdan jamoa bo'lib foydalanishgan. Shu bilan birga, barcha sug'orish ariqlarini ham har yili kuz fasli va erta bahorda birgalikda tozalashgan. Katta ariqlarni qazish va to'g'on va dambalar qurish ishlari esa ommaviy ravishda, hashar yo'li orqali jamoa bo'lib bajarilgan. Albatta, bu ishlarni amalga oshirishda yuzlab – minglab jamoa a'zolari qo'l kuchidan foydalanilgan.

Vohada XX asrning boshlariga kelib, sinfiy jamiyat talablari asosida yerlar tobora yakka shaxslarning, ya'ni yirik yer egalari qo'lga o'tib, ularning xususiy mulkiga aylana boshlashi bilan jamoaviy munosabatlar ham asta – sekin yemirila boshlangan. Shunga qaramasdan, Buxoro amirligining bekliliklarida hamda tog' va tog' oldi hududlarda jamoaviy munosabatlar saqlanib qolishi geohududiy omil bilan bo'liq. Shu sababli anhor va ariqlarni tozalashga jamoa a'zolari va boylardan, ya'ni katta yer egalari alohida – alohida hasharchilar olingan. G'uzor bekligiga qarashli Qorako'l qishlog'ilik Mulla Davlat, Qodirko'l oqsoqol, Yo'ldosh amin, To'raboy, Suvonboylarning ancha yeri bo'lgan. Ular suv yo'llarini tozalash uchun ko'proq mardikor yollashgan. Vohaga yaqin yoki undan sug'oriladigan qishloqlar aholisi alohida bir jamoani tashkil

etgan. Tabiiyki, bu qishloq jamoalari yana kichik ekin maydonlari ham tuzgan. Ularni vohaning bir qancha tumanlarida “paykal” deb ataganlar [6].

An'anaga ko'ra, erta ko'klamda dala ishlari boshlanishidan oldin har yili voha qishloq aholisi o'zlarining jamoa yerlariga to'planib, oralaridan yoshi ulug', obro'li va tajribali bir kishini oqsoqol qilib saylashgan. Ushbu yig'inda mirob, dorug'a, hatto, sartarosh ham saylangan. Faqat oilali kishilar hisobga olinib, paykallarga bo'lingan. Har bir Paykalga 8 kishi (“tan”) kirgan.[9] Demak, shu 8 kishi paykalga taalluqli barcha yengil va mashaqqatli ishlarni amalga oshirgan. Ariq va anhorning uzun-qisqaligiga qarab paykallardan hasharchilar olingan. Paykal a'zolari qat'iy tartib intizom asosida navbati bilan suv yo'llarini tozalashda qatnashishgan.

Paykalga kirmagan, suv chiqishi qiyin bo'lgan partov yerlar, ya'ni bo'sh yerlar «**posira**», unda ishlovchilar “posirakorlar” deb atalgan. Posira yerlarda hosil etishtirish juda mushkul bo'lgan. Dastlab bu yerlarga lalmikor ekinlar ekilib, qor va yomg'ir suvi bilan sug'orilgan. Kamdan-kam hollarda dehqonlar o'zlariga tegishli yyerlarnioqar suv bilan bir – ikki bor sug'orishgan, ya'ni bunday yerlarga ekilgan ekinlar zahmat chekish bilan sug'orilgan. Shu sababdan bo'lsa kerak suv inshootlarini tartibga keltirishda posirachilar kamdan – kam hollardagina ishtirok etishgan.

Vohadagi barcha bekliklarga qarashli qishloq aholisiniig jamoa yeri va posira yerlaridan tashqari o'z tomorqasi ham bo'lgan. Bu yerlar qishloqlarda 5 paxsa devor yoki chimdevor bilan o'rab olingan. Qarako'l, Olot va boshqa tumanlarning dasht hududlarida devor bilan o'rashga ehtiyoj sezilmaganligi bois ma'lum bir belgilar qo'yilgan va bunday yerlar odatda “hayat” deb atalgan[2].

O'rta Osiyoning boshqa hududlarida bo'lgani singari Buxoro vohasida ham suv tanqisligi yuz byerib turgan. Shu bois mahalliy xalq sug'orish shohobchalaridan foydalanishning tartib – qoidalari va usullarini yaxshi bilishgan[2]. Dehqonlar suv tanqis bo'lgan hududlarda suvdan navbat bilan foydalanishga qat'iy rioya etishgan. Suv miqdori muayyan tartibda o'lgangan. Masalan, “bir suv-ariqdan bir kecha-kunduzda oqib o'tgan suv: “bir tegirmon” yoki “tosh” - bir pud donni tegirmonda tortguncha ketadigan suv “bir qo'sh” – bir qo'sh ho'kiz bilan haydalgan yerni sug'orish uchun yetadigan suv” kabi suv o'lchovlari keng qo'llanilgan. Buxoroning suvga tanqis tumanlarida jamoa foydalanadigan paykallarda bir qo'sh yerga beriladigan suv “mo'ndi” bilan o'lgangan. Mo'ndi – tubi teshilgan, taxminan o'n litr suv sig'adigan oddiy sopol ko'zacha bo'lib, undagi suv oqib bo'lishiga qarab suv miqdorini o'lganganlar. Shuni ta'kidlash kerakki, paykal va hayat yerlarini sug'orishning u yoki bu usullari suvning oz - ko'pligiga qarab tanlangan. Vohaning o'rta qismida dehqonlar sug'orishning “bir quloq” usulidan ko'proq foydalanishgan. Bunda vaqt hisobi quyosh harakatiga qarab belgilangan. Miroblar paykal a'zolarining yeri qanchaligini juda yaxshi bilishgan va shunga qarab vaqt ajratishgan. XX asrning boshlariga kelib boy – badavlat kishilar o'z mavqelaridan foydalanib, ayrim hollarda belgilangan tartiblarni ham buzishgan.[2]

Romitan tumanidaga Qo'rg'on qishlog'ida 50 ta paykal bo'lib, bir kecha – kunduzda uchtdan paykal sug'orilishi kerak bo'lgan. Ikkita paykal kunduzi, bittasi esa kechasi sug'orilgan. Har paykalga 16 – 17 kunda bir bor navbat kelgan. Qo'shni qishloq Romishda esa 37 taga yaqin paykal bo'lgan. Qishloq oqsoqoli boshchiligida chokboshlar (bu qishloqda paykalboshi yig'ilishib, suv navbatini belgilashgan. O'rta kattaliklagi bir chelak suv keladigan sopol ko'zaning tagini teshib suv oqizishgan. Aynan shu holni boshqa qishloqlarda ham ko'rish mumkin edi.

Paykallardagi ekinlarni suvning miqdoriga qarab sug'orishgan. Agar suv kam bo'lsa, poxol qilib, bostirib sug'orilgan. Mabodo, suv uzoq vaqt oqadigan bo'lsa, ekinlarga egatlar yoxud jo'yaklar orqali suv oqizishgan. Ekinlar qonib suv ichishiga, ayniqsa, katta e'tibor qaratilgan. Paykallarni jo'yaklardan oqizib sug'orish usuli ko'pincha tunda amalga oshirilgan.

Buxoro vohasi sharoitida dehqonchilik xo'jaligi sun'iy sug'orishga asoslanadi. Yerlarning unumdorligi, ekinlarning hosildorligi sun'iy sug'orish, ariqlarning uzayishi va kengayishi hisobiga yildan yilga ortib borgan. XIX asrning oxiri – XX asr boshlariga kelib sug'orish tarmoqlariga e'tibor pasayganligi kuzatiladi. Daryo suvi kam bo'lganligi tufayli ariqlar va shoxlar (ariqdan kichik, ayrim paykallarni, qishloqdagi yerlarni sug'oradigan suv yo'li)ni qum, loyqa va suv o'tlari bosib ketgan. Natijada yildan – yilga sug'oriladigan maydonlar miqdori qisqarib borgan. Bu esa bir qator sabab va omillar bilan bog'liq bo'lgan. Yerlarning kattagina qismi yirik yyer egalarining qo'liga o'tib ketgach, sug'orish ishlariga e'tiborsizlik bilan qarash kuchaygan. Yerga bir mavsumda bug'doy yoki arpa ekib olingach, paykallar o'tloqqa aylantirilgan. Vaqt o'tishi bilan bir qancha ariq – zovurlar ko'milib o'z ahamiyatini yo'qotgan.[3]

Insoniyat hayoti, xo'jalik faoliyati ko'p jihatdan dehqonchilik ishlab chiqarishiga bog'liq bo'lib, mehnat qurollari uzoq o'tmishdan qolgan shakllarda edi. Yerni haydab shudgor qilish, yoki ekinlarga ishlov berish qo'sh - ho'kizlar yordamida amalga oshirilar, shuning uchun ishchi hayvonlarning buxoroliklar hayotidagi ahamiyati nihoyatda baland bo'lgan. Ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish, ularni asrab avaylash hayotiy

zaruriyatga aylangan edi. Kuzgi shudgor paytida ham asosiy ishchi kuchi qo'sh - ho'kizlar bo'lib, ular qo'shilgan omochlarda yyer haydalar, shudgor qilinardi. Yerta bahorda esa yuerni ekishga tayyolash, six mola qilishda ham asosiy ishchi hayvon ho'kizlar, ba'zan otlardan foydalanilardi edi. Bahorgi yumushlar qizigan mart – aprel oylarida kunlar uzayib, havo harorati ham ko'tarilib borardi, bunday sharoitda ayniqsa qishdan “eti yupun bo'lib, yoki yo'g'on cho'zildi – ingichka uzildi”[3] bo'lib chiqqan jonivorlarning xizmatidan foydalanish barobarida ularni asrabi – avaylash ham zarur bo'lgan.

Qadimgi buxoroliklar ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish bilan birga ularni salqin vaqtda, ko'proq tunda va yerta saharda ishga solganlar. Bahorgi yumushlar qizigan pallada ishga solingan ho'kizlarga nisbattan “gava pushtash oftoba nabinad” - Ho'kizning tanasi quyosh ko'rmasin iborasi shundan shundan kelib chiqqan bo'lib, ho'kizlarni, umuman ishchi jonivorlarni quyosh tig'ida ishlatmasdan, ularni asrabi – avaylash, ishni salqin vaqtda amalga oshirish lozimligi nazarda tutilgan [4].

Erta bahorda yerlarni ekishga tayyorlash, ekishni o'z vaqtda o'tkazish ham alohida tayyorgarlik va tajribalarni talab qilgan. Buxorolik Bobodehqonlar bahorning har bir lahzasidan unumli foydalanib ekish – tikish ishlarini o'z vaqtda amalga oshirishga harakat qilganlar. Bahorning har daqiqasini g'animat bilib, ekishni ertaroq amalga oshirishga intilganlar. Xalqda “sepilgan urug' ho'kizning tanasiga tegmasin” [5] iborasiga bahorgi ekish paytida yerga sepilgan urug' ishchi jonivorlarning tanasiga tegilib yerga tushguncha vaqt boy byeriladi, degan ma'no anglatgan.

Yerga ishlov berish, ekinlarni parvarishlash borasida ham an'anaviy usullar asosida katta tajriba to'plangan. Ota bobolarimiz bir qator agrotexnik usullarni kashf qilganlar. Shulardan biri oq jo'xori ostini to'pchalash usulidir.

Ma'lumki, xalqimiz oshxonasida go'ja taomi qadimdan mavjud bo'lib, uni asosan, oq jo'xoridan tayyorlashgan va qatiq qo'shib iste'mol qilingan. Oq jo'xorini yetishtirish esa boshqa ekin turlariga qaraganda alohida agrotexnika talab qilgan. Buning uchun mahalliy o'g'itdan yaxshilab to'yintirilgan, suvga qulay joy tanlanib ekin ekilgan. Ekin qator orasi, butalar oralig'i 40 -50 sm dan kam bo'lmasligi kerak bo'lgan. Ekin unib chiqqandan so'ng uni yagonalab, begona o'tlardan tozalab turilgan.

Buxoroning issiq va quruq havo sharoiti, suv tanqisligi davrida balandligi bir metrcha keladigan oq jo'xorining har bir tubiga alohida – alohida ishlov byerilib, osti yumshatilib, yumshoq tuproqdan kunda ostiga tortilib, to'pcha qilingan. Buning natijasida nam uzoq saqlangan va butaning mustahkamligi, shamol va tabiiy ofatlarga bardoshligi oshgan. Oq jo'xori 2 - 2,5 metr balandlikkacha o'sib, har bir tubi 3 – 4 tagacha bosh bog'lagan yoki har bir tubdan kamida bir kilogacha hosil olingan. Qishloq joylarida yashovchi buxoroliklarning ayvonida uzun qator qilib osib qo'yilgan oq jo'xori boshlarini kech kuzgacha uchratish mumkin edi. Yozning issig'ida obdon qurigan oq jo'xori boshlari yanchilib, doni sovrulib olingan, yaxshilab tozalanib, alohida quruq joyda saqlangan. Kuz va qish mavsumlarida uning donidan go'ja taomi pushirilib iltemol qilingan.

Buxoro an'anaviy dehqonchiligining yana bir usuli poliz mahsulotlaridan qovun va tarvuz yetishtirishda qo'llangan “Varqoni” usulidir. Bu usul haqidagi ma'lumotlarni tarixiy yozma manbalarda uchratmadik. Axborotchilarning xotiralariga suyanib fikr yuritdik [7].

Buxoro vohasining o'ziga xos iqlimi va tuproq sharoitida poliz mahsulotlari yetishtirish alohida qunt va tajriba talab qilgan. Zarafshon daryosining syerunum tuproqli adog'lari, katta kanallarning to'g'on atroflari suvga syerob, syernam va yumshoq bo'lib, daryo va kanallar oqizib kelgan loyqadan to'yinib, unumdorligi oshgan joylar edi. Bunday joylarda poliz ekinlaridan qovun va tarvuz ekilsa yuqori hosil byerardi edi. Ekilgan qovun unib chiqib, palak otib gulga kirgach, suvga bostirib sug'orilgan yoki toshqin bo'lsa suv ostiga qolgan. Bu holda yyer tobga kelgach ag'darma chopiq qilinib, har bir tup ostiga tuproq to'pcha qilingan. Bu usulni suv inshootining bosh qismi to'g'on nomi bilan yoki qadimgi so'g'diy tilida “varq” - “to'g'on” nomi bilan “Varqoni” deyilgan. Varqoni – to'g'on boshi dehqonchiligi bo'lib, etishtirilgan poliz mahsulotlari syerob va nihoyatda mazali bo'lgan.

An'anaviy Buxoro dehqonchiligida poliz ekinlarini yagonalashda alohida e'tibor qaratilgan. Xalqda “bir palakdan ikki qovun, ikki palakdan bir qovun”[4] iborasida qovun, tarvuz, qovoq va boshqa ekinlarni o'z vaqtda yagonalashning nihoyatda zarurligi ko'rsatilgan.

Haydalgan yerdagi kesaklarni ezish, yerni tekislash hamda urug' sepilgandan so'ng ustidan tuproq tortish uchun mola ishlatilgan. Molaning ikki xil turi mavjud bo'lgan: biri katta, uzunligi 3 - 3,5 metr ko'p yillik tut yoki o'rik yog'ochidan yasalgan (yo'g'on tanali tut yoki uning tanasi poytesha bilan yo'nilgan). Molaning eni 40 – 60 sm bo'lgan. Molani xo'kizlar tortgan. Ho'kizlarni bir kishi etaklagan, mola ustida ham bir odam o'tirgan. Mola aksariyat lalmikor yerlarda, qatqaloq va xashakli yerlarda ishlatilgan. Bahorgi ekinlar ekiladigan yerlarda mola o'rniida shox-shabbali kichik daraxt tanasi ishlatilgan. Mola yasashga imkoni

bo'lmagan kambag'al xo'jaliklar omochning shotisidan mola sifatida foydalanishgan. Molaning kichigi 2 - 2,5sm chamasi bo'lgan. Buni qo'sh ho'kiz, ot yoki tuya tortgan.[6]

Buxoro vohasida qadimdan ishlatilib kelayotgan yer yumshatgich vositasi belkurakdir. Bu asbob temirdan yasalgan bo'lib, ishlatuvchining xohishiga qarab, maxsus quloq yasatilgan. Quloq belkurakning o'ng yoki chap tomonida bo'lgan. Ba'zi xonadonlarda ikki tepki quloq ishlangan belkurak bo'lgan. Belkurak yerni kovlash, aravaga go'ng yoki tuproq ortish, ariq qazish va paxsa devor qurishda qo'llanilgan. Belkurakning uzunligi 25 – 27 sm, eni 20 – 23 sm atrofida bo'lgan. Dastasining uzunligi 1,3 - 1,5 metrni tashkil etgan. Loy ishlarida belkurakdan farqliroq, loyni kesishga qulay va engil bo'lgan kapcha ishlatilgan.

Qadimda dehqonchilikda keng ishlatiladigan mehnat quroli ketmon bo'lib, Buxoro vohasi ziroatchilari uchun ham bu qurolning xizmati katta bo'lgan. Bog'dorchilik, polizchilik, sabzavotchilik va g'allachilikda, umuman, yer ishlarida ketmon ishlatilgan. Ketmonlar ham shakli va hajmiga qarab bir – biridan farqlangan. Eni 30 – 32 sm, uzunligi 25 – 27 sm bo'lgan ketmonlar tuproq yuklarida, ayniqsa, jo'yak olish, uvat ko'tarish, egat olish vayer tekislashda ko'proq ishlatilgan. Hajmi kichik ketmonlar esa o'simliklarning tagini yumshatish va chopiq qilishda qo'llanilgan. Ketmon dastasi asosan tol daraxtidan tayyorlangan. Voha dehqonlari yerdan ko'proq hosil olish uchun unga sifatli ishlov berishgan. Tadbirkor boylar kuzda yerni bir – ikki marta ko'sh bilan haydashgan. Mola bosish, dalalga suv tarqatish va mahalliy o'g'itlarni berish ishlari ham tajribali dehqonlar maslahati bilan amalga oshirilgan. Almashlab ekish ham dehqonchilikda asosiy o'rinda turgan. O'simliklarning mavsumiy xususiyatlaridan kelib chiqib, birining o'rniga ikkinchisini ekishgan. Albatta, bu jarayonda ob – havoning qanday kelishi va tuproqning o'ziga xos xususiyatlari ham hisobga olingan.

O'rta Osiyodagi barcha xalqlar singari Buxoro vohasi dehqonlari ham XX asrning boshlarida donli ekinlarni ko'proq ekishgan. Kuzda haydalgan yerlarga bug'doy, arpa ekilgan. Urug' qo'l bilan sepilgan va ustidan mola tortilgan. Don ekilgan to'qay yerlar asosan. maysa unib chiqqach, boshqoq olish oldidan va don hamirga aylanganidan so'ng 2-3 marta sug'orilgan.[6]

Axborotchilarimizning ta'kidlashlaricha, obikor yerlarga oq bug'doy lalmikor yerlarga «qizil bug'doy», «qora qiltiq bug'doy» ekilgan. Hosil yig'ib olingandan keyin bo'shagan yerlarga mosh, kunjut, uch oylik oq jo'xori. tariq ekilib. yaxshi hosil olingan. Ba'zi dehqonlar qayta ekishga sabzavot va poliz ekinlarini, xususan, sabzi, sholg'om, tarvuz kabilarni ekishni ma'qul ko'rishgan.[9] XX asrning boshida asosiy maydonlarga bug'doy, arpa bilan birga no'xat, zig'ir, kunjut, makka, kungaboqar kabi donli va boshqoqli ekinlar ham ekilgan. Hosidandan bo'shagan paykallarning barchasida qayta ekish to'liq amalga oshirilmagan. Chunki qayta ekish uchun dehqonlarning hamma vaqt ham imkoniyati bo'lmagan. Paykallarning asosiy qismi o'rimdan so'ng sug'orilgan, qo'sh bilan 2-3 marta haydalgan. Noyabr oyining oxiri, dekabr oyi ichida yerga «yaxob» suvi berilgan.[10] Albatta, sug'origan yerlar bahorgi ekish mavsumi boshlangunga qadar dam olib yotgan.

XIX asrning oxirlarida Turkiston o'lkasida sug'oriladigan barcha maydonning 70 foiziga g'o'za ekilgan, xolos. Paxta maydonlari Buxoro amirligida 62 foiz, birgina Qashqadaryo vohasida esa 2 ming gektarni tashkil etgan.[8] XX asrning boshlarida Buxoro amirligi Angliyaga va boshqa chet mamlakatlarga turli xil qishloq xo'jalik mahsulotlarini sotgan. Mahsulotlar ichida paxta ko'p bo'lgan. Bu esa o'z navbatida Buxoro vohasining Qorako'l, Olot, Romitan kabi tumanlarida paxtaning ko'p ekilishiga sabab bo'lgan. Vohada «Mavri g'o'za», «Malla paxta» navlari ekilgan. Chorikorlar etishtirgan paxta hosili katta yer egalari tomonidan sotilgan. Boylar korxonalar (paxtani qayta ishlaydigan kichik korxona) qurib, paxtani chigitdan ajratishgan va olingan toladan ip yigirishgan. Iplardan shoyi matolar to'qishgan. O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo-sotiqni rivojlantirish masalasini o'rganish uchun yuborilgan polkovnik Strukovning yozishicha, «Osiyoliklar keltirayotgan turli xil to'qima matolarni oddiy xalq juda xush ko'rib ishlatadi, chunki ular yumshoq va chidamli bo'lgani uchun davlatdagi armiya uchun juda zarur bo'lgan kanop mato o'rnini bosa oladi»[9]. Rus zobitining bu fikrlarini axborotchilarimizdan olingan ma'lumotlar ham tasdiqlaydi.

Yashash sharoiti qanchalik og'ir bo'lmasin, voha ziroatchilari hamisha bir-biriga yordam qo'lini cho'zib kelgan. Ariq ochish, tozalash ishlari kuzning oxiri va qish davri hamda yerta bahorda hashar yo'li bilan amalga oshirilgan bo'lsa, xirmondagi donni ajratish, g'o'zani chopiq qilish, ko'sak chuvish, tok, anor, anjirlarni ko'mish va ochish, daraxtlarga ishlov va shakl berish kabi ishlarni ham dehqonlar hamjihat bo'lib bajarishgan.

Birinchi jahon urushi arafasida Rossiyaning Turkistonda olib borgan mustamlakachilik siyosati boshqa soha vakillari kabi dehqonlarning ham ahvolini og'irlashtirgan. Soliqlarning haddan ortiq ko'payganligi ekin maydonlarining qisqarishiga olib keladi. Xalq bir amallab tirikchilik o'tkazish uchun ishchi ho'kiz o'rnida hattoki o'zlarini omochga qo'shib yer haydaganliklari, ketmon bilan yertayu – kech yer chopganliklari haqidagi ma'lumotlar axborotchilarimiz xotiralarida saqlangan.

HISTORY

Almashlab ekish an'anasiga rioya etilmaganligi natijasida g'ozaning yomon parvarish qilinishi dalalarning quvvatsizlanishiga, paxta hosilining pasayishi va majud navlarning buzilishiga, shuningdek, boshqa sifat ko'rsatkichlarining yomonlashuviga olib keldi. 1916 -yildagi ob – havo sharoiti (ko'klamning kech va sovuq kelishi, yozdagi qurg'oqchilik, chigirtka bosishi) iqtisodiyotning va paxtachilik agrotekhnikasining ahvolini yanada og'irlashtirdi.

Butun Turkiston o'lkasi uchun berilgan bu tavsif Buxoro vohasidagi ahvolni ham ifodalagan, desak xato bo'lmaydi.

Xulosa. XIX asr oxiri- XX asrning boshlarida Buxoro vohasida g'alla, paxta yoki boshqa poliz ekinlarini ekib parvarishlash dehqonlar uchun qo'l mehnati bilan bajariladigan mashg'ulotlar ancha og'ir bo'lgan. Sug'orish shoxobchalarining talabga javob bermaganligi, unumdor yerlarning boy – badavlat kishilar tomonidan bo'lib olingani, Buxoro amiri tomonidan undirilgan soliqarning haddan ortiqligi, qishloq xo'jalik texnikasi va ish qurollarining oddiyliги madaniy ekinlar hosildorligini oshirishga imkon bermagan.

Dono xalqimiz, tadbirkor bobo dehqonlarimiz ming yillar davomida yerga ishlov berish, ekin ekib mo'l hosil olishning o'ziga xos usullari va tadbirlarini yaratib, Quyi Zarafshonning murakkab tabiiy sharoitida ham jahon ziroatchilik madaniyatiga o'ziga xos munosib hissa qo'shganlar, og'ir sharoitlarga qaramay o'zlarining asriy tajribalari asosida an'anaviy dehqonchilik usullari yordamida mo'l - ko'l hosil yetishtirishga muvaffaq bo'lganlar.

ADABIYOTLAR:

1. XX asrning boshlarida Ўзбекистоннинг sug'orilish tarixi haqida qiyidagi tadqiqotchilar atroflicha fikr bildirishgan: Дингельштедт Н. Опыт изучения ирригации Туркестанского края //Сирдарьинская область. ч. 1-2. СПб.. 1898; Пален К.К. Орошение в Туркестан (Отчет по ревизии Туркестанского края;. СПб., 1910; Маллицкий Н.Г. Обычное право водопользования в Ташкентском районе и отношение его к шариату //Вестник ирригации, -1925. -N^4. - С. 14; И.Дембо. Земельный строй Востока. -Л., 1927; Ғуломов Я. Хоразмнинг sug'orilish tarixi. - 1959; Муҳаммаджонов А. Қуйи Зарафшон водийсининг sug'orilish tarixi. -Т..1972. Ўша муаллиф. Ўзбекистоннинг кадимги гидротехника иншоотлари. -Т., 1997;

2. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Шоди Рўзиев, 190 й (Аҳмад Жумаевнинг шахсий архивидан).

3. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Аҳмад Жумаевнинг 2012йил.

4. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Раҳмон Жўраев, 2003 йил

5. Дала этнографик маълумотлари, 1997 йил. Коракул тумани.

6. Дала этнографик маълумотлари, 1998 йил Ромитан тумани Ромиш қишлоғи

7. Жабборов И. Ўзбек халқ этнографияси. -Т., 1994. -Б. 102.

8. Шаниязов К.Ш. Узбеки - карлуки. -Т., 1964. -Б. 169.

9. Рожкова М.К. Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века и русская буржуазия. - М. Л . 1949. -С. 41.